

Кононенко Сергій

**МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНІ
ТА ЕТНОПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ:
СФЕРИ НАКЛАДЕННЯ І ФОРМИ
РОЗУМІННЯ**

Етнополітичний і міжнародно-політичний сегменти сфери політики функціонально накладаються і структурно пронизують один одного. Світ етносів і світ міжнародної політики, інтенсивно взаємодіючи між собою, породжують різноманітні конфлікти і проблеми. Кожен етнос, який прагне перетворення на політичну націю і національну державу, неминуче втручається до вже усталених міжнародних відносини, порушуючи структурні пропорції глобального чи регіональних “балансів сил”. Етнічні процеси завжди загрожували міжнародно-політичному статус-кво, спричиняючи появу переважно негативних оцінок етнічного фактора світової політики. Особливо це простежується в рамках провідної теоретичної традиції теорії і політології міжнародних відносин — реалізму. Негативне ставлення реалістів до націоналізму пояснюється: ідеалізацією ними донаціоналістичної доби історії міжнародних відносин; їх теоретико-методологічною та практично-політичною зорієнтованістю на принцип “балансу сил”; космополітично-надісторичним уявленням про “людську природу” як визначальний концепт у раціональному розумінні політики¹.

Разом з тим, етнічний чинник не слід витлумачувати як виключно дестабілізуючий фактор міжнародної політики, адже будь-яка, навіть найбільш руйнівна, соціальна сила має й зворотний — творчий бік. Так само націоналізм не лише дестабілізував та руйнував міжнародні системи, але й породжував нові². Без нього важко уявити сучасну світову політику, яка значною мірою є його витвором. Націоналізм створив головну структурну ланку

модерного міжнародного суспільства – національну державу; націоналізм надихав великі світові ідеології (лібералізм, фашизм, комунізм) в їх глобальному протистоянні на міжнародній арені; націоналізм зробив світ і міжнародні відносини вільнішими і більш рівними, посприявши падінню комуністичного та фашистського тоталітаризмів, а нині – підриваючи засади тоталітаризму ліберального. Сучасна людина – політична не може споглядати арену світової політики інакше ніж через призму націоналізму, постаючи водночас його витвором і заручником.

Проте не лише реалістам притаманне відразливе ставлення до націоналізму. Так, політична і наукова риторика “етнонаціоналізму як загрози” міжнародним відносинам і людству набула особливого поширення в часи розпаду комуністичного полюсу світової політики і його ключової ланки – Радянського Союзу. Саме тоді поширилася думка, що центральноєвропейський та східноєвропейський сегменти міжнародної політики незабаром перетворяться на арену міжетнічної колотнечі, на якій приниження, утиски і витіснення етнічних меншин стануть нормою, а етнічний експансіонізм поза межі національних держав – узвичаєною зовнішньополітичною практикою. Нині вже стало очевидним, що, за винятком окремих субрегіонів Балкан, йдеться про чергове “велике перебільшення”, до якого схильні як практики, так і теоретики зовнішньої політики за “часів перемін”. Принаймні сьогодні можна стверджувати, що етнонаціоналізм не став більшою загрозою ніж, наприклад, поширення ядерної зброї, міжнародна злочинність (в якій доволі часто задіяні ті етнічні групи, котрі всім світом вважаються пригнобленими та упослідженими) чи релігійний та ідеологічний (нині – ліберальний) фундаменталізм³.

Певна демонізація етнонаціоналізму відбулася через таку його присутню рису, як ірраціональність. Чомусь вважалося, що етнічна спільнота, об’єднана спільною історичною міфологією, мовно-побутовою сферою та любов’ю до “рідного краю”, яку важко витлумачити в раціональних термінах, схильна і спроможна до більшого насильства, ніж добре зорганізована і цілком

раціональна державна машина – “холодне чудовисько”, котре заснувало не один концтабір чи інший (цілком раціональний) механізм знищення собі подібних. Справді, важко повірити, що бійка між представниками різних етнічних груп за прибуткове місце на базарі становить більшу загрозу для системи міжнародних відносин, ніж цілковито раціональні державні плани щодо війни з метою досягнення регіонального або глобального домінування. За рівнем інтенсивності та політичними наслідками етнічний конфлікт значно поступається релігійному, не кажучи вже про міждержавні війни – ці продовження політики методами взаємного знищення.

Разом з тим, не слід нехтувати впливом етнополітичних відносин на міжнародно-політичні. Етнічний фактор може бути досить конфліктогенним, спричиняючи значні системні збурення в світовій політиці. Зокрема, особливу загрозу для системної стабільності міжнародних відносин становить етнос в історичний момент його перетворення на політичну націю і здобуття ним національної державності. Хоча доволі часто поштовх до такого перетворення надходить із зовні, з міжнародного середовища⁴.

Виникнення нової незалежної держави породжує цілу низку міжнародно-політичних проблем, котрі, загалом, можуть класифікуватися як проблеми соціалізації до міжнародного суспільства. Інтегрування нововиниклого державного утвору в систему світової політики справді нагадує інтегрування індивіда чи соціальної групи до суспільства національного. В міжнародно-політичних відносинах соціалізація відбувається як через війну, так і мирним шляхом – через включення нової незалежної держави до вже існуючої системи міжнародних відносин. В найзагальніших термінах цей різновид соціалізації визначається як набуття соціальним актором статусу суб’єкта міжнародних відносин.

Соціалізація мирними засобами передбачає інтегрування нововиниклого державного утвору до ієрархічної структури світової політики, тобто такої структури, що складається з

держав-гегемонів, які обіймають її вищі шаблі та решти держав – розподілених між різними рівнями міжнародної стратифікаційної будови. Нова незалежна держава соціалізується до усталеної системи домінування і навряд чи посяде в ній вищі стратифікаційні шаблі.

Таким чином, новостворена національна держава, якщо вона прагне здобути якнайвищий стратифікаційний статус у світовій політиці, повинна бути державою-революціонером, прагнучи змінити міжнародну систему в своїх інтересах⁵. Тому не дивно, що великі нації з надмірними політичними амбіціями та інтересами інтегрувалися до системи світової політики через війну і конфлікт, змінюючи регіональну та глобальну силову конфігурацію, а отже, й саму систему.

Середній і малій (як за потенціалом, так і за амбіціями) новій незалежній державі стабільне та усталене сучасне міжнародне суспільство може запропонувати складну нормативно-інституційну мережу інтеграційних об'єднань безпекових альянсів, міждержавних союзів і міжнародних організацій через які ці держави інтегруються до ієрархічної системи, отримуючи статус напівпериферійних чи периферійних акторів⁶. Таким чином, участь, наприклад, в безпековому альянсі є не стільки способом гарантувати національну безпеку нової незалежної держави, скільки формою її залучення (соціалізації) до світової спільноти, в якій уже склалися структури домінування. В процесі такої соціалізації, водночас, відбувається периферизація новоствореної держави, що передбачає її утримання на середньому (це в кращому разі) чи нижчому щаблях глобальної стратифікаційної ієрархії. Через те задля уникнення остаточної периферизації цілковиту інтеграцію до міжнародного суспільства слід відкладати, допоки в новій незалежній державі не сформується “структури самодостатності” (максимально ефективні та автономні національні політична, економічна, культурна системи), а основні інструменти зовнішньої політики – дипломатія, армія, пропаганда – не сягнуть рівня належної дієздатності. Оскільки соціалізація до світової політики

через війну є неможливою з ресурсних міркувань та неприпустимою з міркувань моральних, то єдине, що залишається новій незалежній державі напівпериферії – це дипломатичний маневр, базований на “структурах самодостатності”, потужній армії і пропагандистському апараті, та історичне очікування найбільш слухного часу для остаточної соціалізації до світової спільноти. Отже, керуючись настановами великого політичного філософа і теоретика міжнародних відносин Г.Моргентау, слід максимально нарощувати “національну могутність” і не робити зайвий наголос на власній етнічній своєрідності задля уникнення загрози перетворитися на етнзоопарк для туристів з багатших країн. У цьому сенсі розробка нових систем озброєнь і запровадження новітніх військових технологій важать для нової незалежної держави набагато більше, ніж побудова багатозіркових готелів і розвиток туризму.

Дестабілізуючу роль, яку етнічний фактор може відіграти в міжнародно-політичних відносинах, ілюструє таке відоме і поширене явище, як сепаратизм. Зрештою, на сьогодні від нього страждає більшість країн світу. Хоча страждання для одних – це шлях до свободи для інших. Впродовж останнього історичного періоду національні і міжнародно-політичні системи виробили цілий спектр методів протидії цьому явищу, частина з яких має внутрішньополітичне, а частина – міжнародно-політичне походження. Загалом, усі ці методи можуть бути поділені на дві класифікаційні групи – методи насильницької протидії сепаратизму і методи мирної протидії. До першої належать: етноцид, вигнання, примусова асиміляція, обмеження чи пониження в правах. Таким чином, сепаратистськи налаштований етнос може просто знищуватися; може бути виселеним або з країни, або зі своїх етнічних земель (останнє передбачає розселення цієї етнічної групи на різних територіях, що підриває сили етнічної солідарності); може стати об’єктом примусової асиміляції, передусім через систему освіти; нарешті, може бути позбавленим частини громадянських прав, які мають представники національної більшості. До другої групи методів

протидії (мирної) сепаратизму належать: федералізація, національно-культурна автономія, “підкуп” сепаратистського етносу, особиста інкорпорація до правлячої верхівки, включення до широких наднаціональних міжнародних об’єднань, “парасолькова” дипломатія. Таким чином, сепаратистськи налаштована етнічна група може мирно нейтралізуватися державою, якій цей сепаратизм загрожує: шляхом надання їй статусу суб’єкта федерації, переважно через нову конституційну угоду і конституційне переоблаштування; шляхом надання національно-культурної автономії; шляхом надання додаткових ресурсів задля економічного та культурного розвитку сепаратистського етносу; шляхом залучення представників цього етносу до державного управління, передусім на найвищому національному рівні; шляхом включення держави, якій загрожує сепаратизм, до ширших міжнародних об’єднань (безпекових альянсів та інтеграційних спільнот), котрі гарантують державну цілісність та позбавляють сепаратизм зовнішньої підтримки і орієнтацій; шляхом превентивного укладення міждержавних угод з тими країнами, на які можуть орієнтуватися сепаратисти. Слід зауважити, що вибір на користь однієї з цих двох груп методів протидії значною мірою залежить від обсягу ресурсів у розпорядженні держави – жертви сепаратизму, тобто від того, наскільки багатою вона є. На жаль, проблеми бідних суспільств вирішуються переважно насильством, хоча не можна заперечувати й ролі політико-культурних факторів. Більш миролюбна політична культура спонукатиме зробити вибір на користь мирного вирішення етнічних проблем.

Проблематика сепаратизму тісно пов’язана з проблематикою національних меншин. Остання ж є частиною ще ширшої проблематики політичних устроїв і, зокрема, демократії. Сучасні міжнародні відносини прискорено демократизуються, в них після поразки комуністичної та фашистської глобальних ідеологічних альтернатив здійснюється тотальне втілення ліберального ідеологічного проекту переоблаштування світової спільноти. Ліберальна демократія ціннісно та владно

нав'язується як єдино можливий світовий і національний політичний устрій.

Однією з ключових проблем будь-якої демократії є проблема меншості, оскільки демократичний устрій є правлінням більшості. Проблема ще більше ускладнюється, коли меншість і більшість мають різні етнонаціональні ідентичності. Позаяк етнічні характеристики соціальної групи є відносно незмінними, то в такому разі, можна говорити про присутню більшість і присутню меншість, на відміну від функціональної більшості і меншості, які виникають внаслідок підтримки різними сегментами електорату різних політичних сил.

В.Вільсон “закінчив історію” не більшою мірою, ніж В.Ленін, А.Гітлер та Б.Муссоліні, тож ліберальна демократія аж ніяк не причетна вічності. Вона лише один з можливих політичних устроїв, який існує в історії, тобто має свій час для виникнення і свій час для зникнення. Демократія цілком може деградувати, зійшовши нанівець і звільнивши історичне місце для не менш традиційного політичного устрою – авторитаризму. Однією з форм виродження демократичного ладу є ситуація “правління меншин”. Йдеться про втрату більшістю можливості і бажання виконувати функцію правління та її підпорядкування агресивним, наступальним, політично активним меншинам, у тому числі етнічним. Зрештою, демократія може деградувати до такого стану, коли захищати доведеться більшість. В напівпериферійних суспільствах, демократичний лад, набувши олігархічних форм, почав вироджуватися відразу після свого запровадження, а не після тривалої історичної еволюції. Тут отримали “все й одразу” – беззастережне домінування не багатьох олігархічних кланів на найвищому державно-політичному рівні та домінування агресивних етнічних меншин (передусім у сфері економіки) на всіх рівнях суспільства. Олігархія – це і є правління меншини (доволі часто – етнічної) в демократичних нормативно-інституційних рамках.

Нарешті, сучасні міжнародні відносини, з погляду етнополітології, постають яскравим історичним прикладом

правління етнічних меншин, адже євроатлантичне світ-системне ядро сучасної світової політики, верхівку її владно-силової ієрархії становлять етнічні групи, які раніше від інших перетворилися на політичні нації і потужні національні держави. Саме ці більш успішні етнічні групи створили глобальну систему домінування, до якої можна соціалізуватися, лише перейнявши їх цінності та інститути. Таким чином, глобальна демократія можлива як олігархія, тобто як вироджена форма цього політичного устрою.

¹ *Morgenthau H.* Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace. – N. Y., 1978. – P. 248–264.

² *Смут Э.* Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма. – М., 2004. – С. 20.

³ *Sadowski Y.* Ethnic Conflict // Foreign Policy. – 1998. – № 111. – P. 12–22.

⁴ *Смут Э.* Указ. соч. – С. 155.

⁵ *Wendt A.* Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics // International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism / *Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi.* – Boston., 1999. – P. 436, 443.

⁶ *Валлерстайн И.* После либерализма / Пер. с англ.: под ред. *Б.Ю.Казарлицкого.* – М., 2003. – С. 29, 45, 160.